

آیت‌الله جوادی آملی

و تفسیر تسنیم

تألیف

مهدی احمدی

خانه کتاب

مرداد ۱۳۹۱

www.ketab.ir

سرشناسه: احمدی، مهدی، [دکتر]، ۱۳۴۴ -
 عنوان و نام پدیدآور: آیت الله جوادی آملی و تفسیر تسنیم / تالیف مهدی احمدی؛ زیر نظر اکبر
 تقفیان، علی اوجبی.
 مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب، ۱۳۹۱
 مشخصات ظاهری: ۱۸۸ ص.
 فروست: خانه کتاب: ۳۱۹. مجموعه ایرانیان و قرآن: ۳۷.
 شابک: هوره: ۸ - ۱۰ - ۵۵۰۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸؛ شابک: ۵ - ۷۴ - ۵۵۰۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: مجموعه ایرانیان و قرآن با حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
 منتشر شده است. / یادداشت: کتابنامه: ص ۱۸۱؛ همچنین به صورت زیرنویس / یادداشت: نمایه
 موضوع: جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ -
 موضوع: جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۱۲ - تسنیم: تفسیر قرآن کریم - نقد و تفسیر
 موضوع: تفسیر سوره قرن ۱۴ - نقد و تفسیر / موضوع: مجتهدان و علما - ایران - سرگذشته
 شناسه افزوده: تفسیر، آکبر، ۱۳۴۵ - ناظر / شناسه افزوده: اوجبی، علی، ناظر
 شناسه افزوده: خانه کتاب / شناسه افزوده: ایران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. معاونت فرهنگی
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۵۰۸۲ ۵۰۸۲ ج ۹۸ / BP ۹۸ / رده‌بندی دیویی: ۲۹۷ / ۱۷۹
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۸۲۳۳۳

مجموعه ایرانیان و قرآن

خانه کتاب

۳۷

۳۱۹

نام اثر: آیت الله جوادی آملی و تفسیر تسنیم

تألیف: دکتر مهدی احمدی (عضو هیأت علمی دانشگاه شیراز)

زیر نظر: اکبر تقفیان و علی اوجبی

ناشر: خانه کتاب

حروف‌نگار: رضا علی محمدی

نوبت چاپ: اول - مرداد ماه ۱۳۹۱

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۰۰۰۰ ریال

شابک: ۵ - ۷۴ - ۰۲۲۲ - ۶۰۰ - ۹۷۸

لیتوگرافی و چاپ و صحافی: چاپ سروش

مجموعه ایرانیان و قرآن با حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰ - تلفن: ۸۸۴۴۳۹۸۵

درباره‌ی مجموعه‌ی «ایرانیان و قرآن»

به نام آن که جان را فکرت آموخت

به گواهی منابع تاریخی، ایرانیان تنها ملت فرهیخته‌ای بودند که آیین حنیف اسلام را با آغوش باز پذیرفتند. ایرانیان در برابر بزرگترین لشکرکشیها، همچون هجوم دو لشکر شکست‌ناپذیر روم و مغول که قدرت‌های نامور دوران خود بودند، ایستادگی کردند. اما با سپاهیان اعراب به گونه‌ای دیگر رفتار کردند. زیرا آنها حامل آیینی الهی بودند که پیش از آن پیامبر رحمت در نامه‌ی خویش پادشاه ایران را بدان خوانده بود:

به نام خداوند مهرگستر مهربان

از محمد رسول خدا به کسری بزرگ ایران

درود بر کسی که از هدایت پیروی کند و به خدا و پیامبرش باور داشته باشد و گواهی دهد که هیچ پرستهای جز خدای بی‌همتا نیست؛ و محمد بنده و پیام‌آور اوست. تو را به پیروی از خدای می‌خوانم. چرا که من پیامبر او برای تمامی مردمانم.

ایرانیان که از پشته‌های فرهنگی و تمدن غنی و دراز دامنی برخوردار بودند. با هوش و درایت ذاتی خویش دریافته‌اند که اسلام گمشده‌ای است که آنها را به نیکبختی جاودان که به دنبالش بودند، می‌رساند. از این روی، با جان و دل به استقبالش رفتند و

در راه رشد و گسترش آن در سراسر گیتی از اعراب پیشی گرفتند و از هیچ تلاشی فروگذار نشدند.

صفای باطنی و هوش سرشار ایرانیان باعث شد تا از همان آغاز از برترین دبیران، باوران، مبلغان و قاریان، حافظان، مترجمان و مفسران آخرین وحی‌نامه‌ی الهی باشند. در عصر کنونی شاید بسیاری ندانند که پارس‌گویان نه تنها در عرصه‌ی فقه، حدیث، حکمت و... بلکه در ساحت حفظ، قرائت، ترجمه و تفسیر قرآن کریم نیز پیشتاز بوده‌اند.

مجموعه‌ی «چهل حدیث ایرانیان و قرآن نیم‌نگاهی است به بیش از پانزده قرن تلاش قرآن‌پژوهان ایرانی در معرفی و برگذاشت آخرین وحی‌نامه‌ی الهی.

از آنجا که مخاطبان این مجموعه‌ی گرانسنگ جوانان پژوهشگر هستند، سعی شده است از زبانی ساده و روان در نگارش آثار استفاده شود و در پایان مجموعه منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر معرفی گردد.

آنچه پیش روی شماست، دفتر سی و هفتم مجموعه‌ی ایرانیان و قرآن است که مؤلف گرانمایه‌ی آن جناب آقای دکتر مهدی احمدی، حضرت آیت‌الله جوادی آملی و کتاب تفسیر تسنیم را به نسل جوان قرآن‌پژوه معرفی کرده است.

در پایان شایسته است نخست از تمامی نویسندگان اندیشه‌وری که در به فعلیت رسیدن این مجموعه مشارکت داشته‌اند، و نیز معاونت فرهنگ و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و مسئولان و کارمندان مؤسسه‌ی خانه‌ی کتاب، بریزه واحد انتشارات تقدیر شود. زیرا بدون تلاش و همدلی این عزیزان مجموعه‌ی ایرانیان و قرآن در قالبی زیننده و درخور به پژوهشگران و علاقه‌مندان فرهنگ غنی ایرانی اسلامی عرضه نمی‌شد.

اکبر ثقفیان و علی اوجیبی

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار.....
۱۹	فصل اول - شرح حال و آثار.....
۲۱	زادگاه.....
۲۲	تحصیل در آمل.....
۲۳	اساتید حوزه‌ی علمیه آمل.....
۲۳	تحصیل در تهران.....
۲۴	اساتید وی در تهران.....
۲۵	تحصیل در قم.....
۲۶	اساتید وی در قم.....
۲۶	سیک و مبانی آیت‌الله بروجردی.....
۲۷	علامه طباطبایی تأثیرگذار.....
۲۸	امام خمینی عالمی جامع و آزاداندیش.....
۲۹	دوستان وی.....
۳۰	تدریس.....
۳۱	فعالیت فرهنگی.....
۳۱	فعالیت سیاسی.....
۳۲	آثار علمی.....

۳۲	۱. تفسیر قرآن
۳۲	۲. اهل بیت، عترت
۳۴	۳. فلسفه
۳۴	۴. کلام جدید
۳۵	۵. فقه
۳۵	۶. معارف و حقوق اجتماعی
۳۷	فصل دوم - آثار قرآنی
۶۳	فصل سوم - ساختار تفسیر تسنیم
۶۵	هفت شاخص تسنیم
۶۷	دلیل نام‌گذاری تسنیم
۶۸	پیشگفتار تفسیر
۶۹	ساختار متن تفسیر
۶۹	پیشگفتار سوره
۷۰	گزیده‌ی تفسیر
۷۱	متن تفسیر
۷۱	تناسب آیات
۷۲	مقاصد آیات
۷۲	لطایف و اشارات
۷۴	بحث روایی
۷۴	شیوه‌ی برخورد با روایات
۷۵	مباحث فقه‌الحديث
۷۶	تذکر و یادآوری
۷۷	فصل چهارم - مبانی تفسیر تسنیم
۷۹	مبانی تفسیری
۷۹	مبانی پنجگانه
۸۰	۱. جاودانگی و جهانی
۸۱	زبان قرآن، زبان فطرت

۸۱	هماهنگی با عقل
۸۳	۲. فهم پذیری عمومی
۸۵	شرایط و موانع فهم قرآن
۸۵	شیوه‌های تبیین
۸۶	تفاوت قرآن با کتب علمی
۸۷	ده ویژگی قرآن در تبیین و تعلیم
۸۸	۳. امکان و ضرورت تفسیر قرآن
۸۹	معارف و بیان‌مند تفسیر
۸۹	۴. زبان خاص
۹۰	معارف برین
۹۱	افزایش گسایش و ازگان
۹۲	مکانیزم فهم معارف برین
۹۲	مثال معارف برین
۹۳	۵. جامعیت قرآن
۹۵	فصل پنجم - مستندات تفسیر
۹۷	مستندات تفسیر
۹۷	قرآن منبع دین یا روش در تفسیر قرآن
۹۸	سه مطلب اساسی در تفسیر قرآن با قرآن
۹۸	جایگاه قرآن در تفسیر
۹۹	دلیل قرآنی
۹۹	نور بودن قرآن
۱۰۰	بیانگر همه چیز بودن
۱۰۰	نهی اختلاف
۱۰۱	انعطاف و تمایل آیات
۱۰۱	سیره‌ی قولی و عملی معصومان و مفسران
۱۰۲	پاسخ به شبهات
۱۰۴	اقسام تفسیر قرآن به قرآن

۱۰۵	افسام نه‌گانه
۱۱۱	سنت، منبع تفسیر
۱۱۴	سنت منبع تفسیر یا تفصیل
۱۱۵	سنت تفسیری
۱۱۷	سنت دلیل آموزه‌های دینی
۱۱۷	منزوم نبودن استقلال با انحصار
۱۱۹	روایات معارفی
۱۲۰	منبع عقل
۱۲۳	عقل منبع آموزه‌های دینی
۱۲۴	عقل ابزاری، مصباح
۱۲۵	تفسیر به رأی
۱۲۷	مراحل تفسیر
۱۲۸	جمع‌بندی
۱۳۱	فصل ششم - دانش‌های قرآنی
۱۳۳	تناسب آیات و سوره
۱۳۵	تناسب سوره
۱۳۶	تناسب آیات
۱۳۷	پیوند و تناسب آشکار
۱۳۸	بیان بیش از یک تناسب
۱۳۹	پیوند لفظی، سیاق و شأن نزول، دلیل تناسب
۱۳۹	وجه تفسیری مبنای تناسب
۱۴۰	تناسب احتمالی
۱۴۱	دفاع از تناسب
۱۴۲	جمع‌بندی وجوه تناسب
۱۴۳	شأن نزول
۱۴۳	جایگاه شأن نزول
۱۴۴	اقسام روایات شأن نزول

۱۴۵	..... انحصار در مصداق
۱۴۶	..... تسنیم و شأن نزول
۱۴۷	..... اهتمام به محتوای روایات
۱۴۹	..... تفاوت فضای نزول با شأن نزول
۱۵۰	..... اهمیت شناخت فضای نزول
۱۵۱	..... فضای نزول سور مکی
۱۵۱	..... فضای نزول سور مدنی
۱۵۳	..... فضای نزول هر یک از سور
۱۵۳	..... فضای نزول سوره بقره
۱۵۴	..... موقعیت فرهنگی و اجتماعی مدینه
۱۵۶	..... شرایط سیاسی و نظامی مدینه
۱۵۶	..... اوضاع اقتصادی مردم مدینه
۱۵۸	..... تأثیر فضای نزول بر محتوای سور
۱۵۹	..... تأثیر معارف سوره بر فضای نزول
۱۶۰	..... فضای نزول سوره ی نساء
۱۶۰	..... جو نزول قرآن
۱۶۳	..... نمایه‌ها
۱۶۵	..... ۱. آیات
۱۶۷	..... ۲. اشخاص
۱۷۱	..... ۳. گروه‌ها
۱۷۵	..... ۴. کتابها
۱۷۹	..... ۵. جایها
۱۸۱	..... فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

آیت‌الله جوادی آملی، فیلسوف، عارف، فقیه و مفسر معاصر است و در زمینه‌های یاد شده، یک یا چند اثر دارد. نگارنده‌ی این نوشتار در این اثر به آثار تفسیری او به ویژه تفسیر ترتیبی وی با عنوان تسنیم پرداخته است.

آیت‌الله جوادی در تفسیر قرآن دو دسته اثر دارد که انجام و تدوین آنها به پایان نرسیده است. تفسیر ترتیبی با نام تسنیم در هفده مجلد و تفسیر موضوعی با بیش از ده موضوع در هفده مجلد به چاپ رسیده است. این تفاسیر در دوره‌ای از تاریخ سیاسی ایران به بار نشسته است که ایران، نظامی با عنوان جمهوری اسلامی را تجربه می‌کند. همچنین دوره‌ای که اندیشه‌ی دینی اسلامی با مسائل فکری و گاه بنیادی تازه‌ای مواجه است. مسائلی که دست کم با این شکل و فرم پیش از این مطرح نبوده است. پلورالیزم، هرمنوتیک، حکومت اسلامی در قالب نظام ولایت فقیه، نسبت آزادی و دین، انتظار بشر از دین، علم دین و دیگر مسائل.

آیت‌الله جوادی در چنین فضای فکری، دینی و سیاسی با دانش‌هایی که اندوخته بود، به تفسیر قرآن پرداخته است. تفسیر تسنیم و نیز تفاسیر موضوعی

یاد شده، به جهت برخورداری مفسر از ویژگی‌های، می‌تواند در شمار تفاسیر راهگشا و منابع قابل اعتماد برای شناخت آموزه‌های قرآنی و دینی نقش ایفا نماید.

شیوه‌ی تفسیری در این تفاسیر، تدبر در خود قرآن و به قولی قرآن به قرآن است. این چیزی است که مفسر در باره‌ی آن از جهات مختلف بحث کرده و به باور خود، آن را برکسی اثبات نشانده است. با این شیوه، معنا و منظور آیات شناخته می‌شود با این وجود، این تفسیر در شناخت آموزه‌های اسلامی می‌تواند یک منبع ارزشمند باشد. چه، به قول مفسر، شناخت معنا و منظور آیات مساوی با شناخت آموزه‌های دینی نیست. قرآن یکی از این منابع و مهم‌ترین آنهاست.

تسنیم را می‌توان در شمار تفاسیر جامع قلمداد نمود. جامع است از جهت پردازش به موضوعات مختلف دینی مانند فقه، کلام، اخلاق، اجتماع، اقتصاد، فرهنگ و... از این رو، تفسیری فقهی، کلامی، اخلاقی و تربیتی و اجتماعی است. جامع است، از جهت مستندات اعم از منابع، ابزارها و مراحل تفسیر. منابع اصلی آن، قرآن، سنت و عقل برهانی است و ابزارهای آن، ادب و لغت، اقوال مفسران، فلاسفه و عرفا، اقوال علمی، گزارش‌های تاریخی و روایات شأن نزول است.

تفسیر تسنیم با عطف به جهات یاد شده تفسیری اجتهادی است. مفسر با تکیه بر عقل مصباحی و به کمک دیگر ابزارها با استناد به منابع یاد شده به کشف معنا و مدلول آیات و شناخت آموزه‌های دینی می‌پردازد.

تفسیر تسنیم افزون بر توجه به دیدگاه‌ها و اقوال جدید در مباحث تفسیری و دینی به‌ویژه تفسیر المیزان و المنار، مسائل جدید کلامی و دینی جایگاه ممتازی دارد. بسط و گسترده‌گی مباحث تفسیری و استفاده‌های کلامی، فقهی،

اجتماعی، عرفانی دیگر و ویژگی آن است. از آن جا که مفسر، بیش و پیش از آن که به تفسیر اهتمام داشته باشد، به فلسفه و عرفان اهتمام داشته است، این تفسیر بیش از هر دانش دیگری، رنگ و بوی فلسفی و عرفانی دارد. این هم می‌تواند امتیاز این تفسیر به‌شمار آید و هم عیب و نقص برای آن. خُسن آن از این جهت است که عقل و دل، دو راه شناخت و تشخیص در نگاه آموزه‌های دینی و به‌ویژه قرآن است. مقاصد قرآن آن‌گاه درست کشف می‌شود که مفسر این دو بال را در اختیار داشته باشد. هم مهذب و وارسته باشد و هم از عقل برهانی در اندازه‌ی لازم برخوردار باشد. می‌تواند عیب باشد آن‌گاه که تفسیر قرآن جولان‌گاه برای اصطلاحات فلسفی و آموزه‌ها و دیدگاه‌ها و اصطلاحات عرفانی شود. تفسیر تبسم از هر دو برخوردار است. بر این اساس، این تفسیر برای عموم و حتی قشر متوسط و تحصیل‌کردگان غیر فلسفه و عرفان، نیازمند تفسیر دیگر است. عیب دیگر این تفسیر تکرار مباحث است که گویا میزان آن به موازات پیشرفت تفسیر کاهش پیدا کرده است. این تکرار بیشتر از آن جهت به این تفسیر ورود پیدا کرده که آن در اصل صورت شفاهی و گفتاری داشته است. گروه تحقیق و تنظیم اگر چه تلاش کرده‌اند معیارهای نوشتاری را رعایت نمایند، به‌طور کامل توفیق نیافته‌اند. این بدان جهت است که گاه تصرف در صورت گفتاری زیبایی و عمق مطلب آثار اندازهای تحت تأثیر قرار می‌داده است.

قلم کتاب، روان، گویا و ساده نیست. این نیز به جهت سعی در انطباق صورت نوشتاری با گفتاری است. بیان آیت الله جوادی بیانی عمیق و پرفریده در الفاظ و اصطلاحات و عبارت ملهم از دانش‌هایی است که اندوخته است. بنابراین، برای آن که این تفسیر بیشتر مفید افتد و همه بتوانند کم و بیش از آن بهره‌مند شوند، لازم و مناسب است زبان آن نیز در سطح فهم مخاطبان تنظیم

گردد.

نیز قلم کتاب، کم و بیش مسجع و آهنگین است. مفسر با ذوق و استعداد شخصی و با آشنایی خوبی که به آرایه‌ها و ساختار زبان عربی و فارسی دارد، در سطح واژگان به خلق و ساخت واژه می‌پردازد و جملات را در یک ساختار آهنگین و مسجع بیان می‌کند.

این تفسیر حولان‌گاه نقد اندیشه‌ها و آرا است، چنان که می‌تواند منبع یادگیری نقد منصفانه و مؤدبانه نیز باشد. مفسر به نقل آرا و دیدگاه‌ها بسنده نکرده که با نگاه اجتهادی به سراغ آنها رفته است. هیچ قولی را از هر کسی بدون دلیل نپذیرفته یا رد نکرده است. وی در این ارتباط اقوال تفسیری به ویژه اقوال مفسران معروف مانند مفسرین فخر رازی، آلوسی، و نویسندگان المنار علامه طباطبایی را ذکر و نقد کرده است. نیز اقوال برخی فلاسفه و عرفا به ویژه ابن عربی را آورده است.

تسنیم از جهت دانش‌های قرآنی نیز ارزشمند است. مفسر به مناسبت به بیشتر دانش‌های قرآنی پرداخته است. سوره‌های مکی و مدنی، تناسب آیات، شأن نزول، تحریف ناپذیری قرآن، نسخ قرآن و... برخی از این دانش‌هاست که پردازش شده‌اند.

بحث از «فضا» و «جو نزول» امتیاز دیگری برای این تفسیر شناخته می‌شود. این بحث با عنوان فضای نزول در پیشگفتار هر سوره کم و بیش آمده است. ساختار تفسیر ویژگی دیگر آن است. در این تفسیر بسان دیگر تفاسیر، برخی مباحث مربوط به قرآن که به دانش‌های قرآنی معروف است، در پیشگفتار بلند مفسر آمده است. ساختار تفسیر شامل پیشگفتار هر سوره، گزیده‌ی تفسیر آیه، تفسیر آیه، لطایف و اشارات و بحث روایی است. گویا این همان ساختار میزان است که با شکل روشن‌تر و دارای عنوان در این تفسیر تکرار شده است.

تفسیر جداگانه‌ی هر آیه که اکثر آیات را شامل می‌شود، از ویژگی‌های آن است.

تفسیر تسنیم از جهت فقه الحدیث و شناخت راه‌های سازش و جمع میان روایات مخالف نیز منبعی ارزشمند است. چنان‌که یک منبع ارزشمند برای تفسیر روایی است. مفسر روایاتی را که به گونه‌ای به آیات ارتباط داشته‌اند، یک جا ذکر کرده است. این روایات گاه روایات شأن نزولند و نیز روایات تفسیری و تأویلی و تطبیق. به هر روی جامعیت، گستردگی مباحث و بحث‌های علمی و استدلالی ویژگی‌های این تفسیر است.

نگارنده در این نوشتار به معرفی این تفسیر پرداخته است. در این پردازش که در شش فصل سامان یافته است، شرح حال مفسر، آثار قرآنی مفسر، ساختار تفسیر تسنیم، مبانی تفسیر تسنیم، مستندات تفسیر تسنیم و دانش‌های قرآنی در تفسیر تسنیم آمده است. در بیان مطلب تلاش شده زبان نوشتار ساده و در سطح فهم عموم باشد. با این وجود در مواردی که زیاد نیست، شاید این‌گونه پیموده نشده باشد.

شیراز ۱۳۸۹/۲/۱۵

مهدی احمدی استادیار دانشگاه شیراز